

ГЕНЕЗИС ТА ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЙ ПРАВ ВЛАСНОСТІ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

Попов О. Є.

УДК 330.341.2

Попов О. Є. Генезис та еволюція концепцій прав власності в контексті розвитку сучасної інституціональної економічної теорії

Узагальнено основні підходи щодо визначення концептуальних засад та методології інституціонального підходу до вивчення економічних явищ і процесів. Розглянуто економічну природу прав власності як комплексу економічних, соціальних, правових відносин, що виникають між членами суспільства з приводу існування та використання благ. Дано характеристику особливостей інституціонального підходу щодо дослідження проблем прав власності. Узагальнено положення теорії прав власності щодо визначення та захисту прав власності в контексті взаємодії економічної та правової системи суспільства. Розглянуто положення інституціональної теорії держави та інституціональної концепції реалізації державної влади при встановленні та забезпеченні прав власності. Визначено закономірності динаміки процесу перетворення інститутів суспільства та правових систем через дію ендогенних причин за теорією нової економічної історії.

Ключові слова: інститут, права власності, інституціональна теорія, інституціоналізм, транзакційні витрати, держава.

Рис.: 1. **Бібл.:** 12.

Попов Олександр Євгенійович – доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри політичної економії, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: aepopov@ukr.net

УДК 330.341.2

Попов А. Е. Генезис и эволюция концепций прав собственности в контексте развития современной институциональной экономической теории

Обобщены основные подходы к определению концептуальных основ и методологии институционального подхода к изучению экономических явлений и процессов. Рассмотрена экономическая природа прав собственности как комплекса экономических, социальных, правовых отношений, которые возникают между членами общества по поводу существования и использования благ. Дана характеристика особенностей институционального подхода к исследованию проблем прав собственности. Обобщены положения теории прав собственности относительно определения и защиты прав собственности в контексте взаимодействия экономической и правовой систем общества. Рассмотрены положения институциональной теории государства и институциональной концепции реализации государственной власти при установлении и обеспечении прав собственности. Определены закономерности (согласно положениям теории новой экономической истории) динамики процесса преобразования институтов общества и правовых систем под воздействием эндогенных причин.

Ключевые слова: институт, права собственности, институциональная теория, институционализм, транзакционные расходы, государство.

Рис.: 1. **Библ.:** 12.

Попов Александр Евгеньевич – доктор экономических наук, доцент, заведующий кафедрой политической экономии, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: aepopov@ukr.net

UDC 330.341.2

Popov A. Ye. Genesis and evolution of ownership rights concepts in the context of development of the modern institutional economic theory

The article generalises approaches to identification of conceptual foundations and methodology of institutional approach to study of economic phenomena and processes. It considers the economic nature of ownership rights as a complex of economic, social and legal relations that originate between society members with respect to existence and use of benefits. It gives a description of specific features of institutional approach to the study of ownership rights problems. It generalises provisions of the ownership rights theory with respect to identification and protection of ownership rights in the context of interaction of the economic and legal systems of society. It considers provisions of the institutional theory of the state and institutional concept of realisation of the state power when establishing and ensuring ownership rights. It identifies regularities (in accordance with provisions of the new economic history) of the dynamics of the process of transformation of society institutes and legal systems under influence of endogenous reasons.

Key words: institute, ownership rights, institutional theory, institutionalism, transaction expenses, state.

Fig.: 1. **Bibl.:** 12.

Popov Aleksandr Ye. – Doctor of Science (Economics), Associate Professor, Head of the Department of Political Economy, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: aepopov@ukr.net

Активізація інституціональних досліджень економічних явищ і процесів у останні десятиріччя обумовлюється насамперед глобальними трансформаціями економічних, соціальних, правових систем суспільства, у т. ч. у контексті здійснення ринкових реформ у постсоціалістичних країнах. Однією з найважливіших складових ідеологічного підґрунтя таких реформ було визнання рівноправності форм і відносин власності, існування яких повинно визначатися порівняною економічною ефективністю їхнього використання. Обов'язковою вимогою для успішного здійснення реформ і забезпечення сталого економічного зростання виступало форму-

вання інститутів (насамперед – правових, економічних, соціокультурних), функціонування яких сприяло би належному встановленню та захисту прав власності (майнових прав).

Проблеми інституціоналізації форм і відносин власності уважно вивчалися у роботах вітчизняних і зарубіжних науковців, таких як А. Грейф [11], П. Девід [9], В. Дементьев [1], Дж. Коммонс [2], Р. Коуз [3], Д. Норт [4], С. Пейович [10, 12], В. Решетіло [5], О. Уільямсон [6], Е. Фуруботн [10], Ф. Хайек [7], С. Чен [8] та ін. Проте деякі важливі теоретико-методологічні аспекти вивчення закономірностей формування та функціонування

інституціонального простору ринкових відносин економічних агентів в умовах трансформації національної економіки досі не дістали належного висвітлення. Зокрема, на необхідність поглиблення вимагає наукове обґрунтування інституціональних засад реформування національної економіки, нагальність потреб у розробці належного механізму інституціонального регулювання відносин власності.

Метою дослідження у статті є узагальнення та систематизація теоретичних підходів щодо встановлення економічної природи та визначення закономірностей формування прав власності в контексті розвитку сучасної інституціональної економічної теорії.

Інституціональна економічна теорія (інституціоналізм) є широко відомим напрямком економічної науки, сфера дослідження якого містить різні види інститутів суспільства (економічні, соціокультурні, політичні, індивідуально-особистісні та ін.), а також стосується визначення характеру впливу зазначених інститутів на економічні (насамперед – на ринковий обмін товарами і послугами) і загальносуспільні процеси.

Відправними положеннями, з яких виходить більшість сучасних інституціональних теорій та концепцій, є, по-перше, припущення про наявність численних утруднень щодо здійснення раціонального вибору індивідів відносно визначення оптимального варіанту розподілу обмежених ресурсів або при досягненні ринкової рівноваги та, по-друге, гіпотеза про переважно колективний характер прийняття економічних рішень, уособленням якого саме й стають інститути ринкової економіки.

Інституціональна теорія (ІТ) у процесі свого розвитку пройшла складний шлях змістовних, концептуальних і методологічних трансформацій, які до цього часу неможливо вважати остаточно завершеними. При цьому серед науковців відсутньою є погодженість думок навіть щодо загальних засад систематизації різноманітних теорій та концепцій, які складають зміст численних інституціональних досліджень. Найбільш поширеною [3, 4, 10, 11 та ін.] є точка зору, згідно з якою диференціація концептуальних засад і методології інституціонального підходу співпадає з періодизацією етапів розвитку інституціоналізму, у ході яких центр уваги дослідників зосереджувався на різних об'єктах дослідження. За цією ознакою звичайно виділяють три групи інституціональних теорій: «*класичний*» інституціоналізм (формування концептуальних підвалин інституціонального підходу до вивчення економічних явищ і процесів); «*традиційний*» (або «*старий*») інституціоналізм (зосередився на вивченні проблем «обмеженої раціональності» ринку та недосконалої інструментів ринкового саморегулювання господарських систем, а також на обґрунтуванні прийнятних меж, форм і засобів державного регулювання ринкової економіки); «*нова інституціональна теорія*» («новий інституціоналізм», або неінституціоналізм).

Більш плідною здається точка зору, висловлена О. Уільямсоном [6, с. 52], який виокремив чотири основні підходи до вивчення інституціональної організації економіки, а саме: *теорія прав власності*; *теорія управління поведінкою виконавця* («агентська теорія»,

або теорія оптимального контракту); *теорія трансакційної економіки*; *теорія суспільного вибору*. При цьому О. Уільямсон наполягає, що спільність зазначених підходів складається насамперед у визнанні контрактної природи аналітичної системи інституціоналізму, яка (на відміну від суто «технологічного» тлумачення, притаманного класичній та неокласичній теорії) виходить з необхідності порівняльної оцінки різних варіантів здійснення економічних трансакцій (укладання контрактів). З точки зору автора, плідність описаного підходу до розмежування об'єктів дослідження ІТ обумовлюється перш за все досить логічною структуризацією предметної області інституціонального аналізу, що дозволяє виокремити закономірності, притаманні процесу розбудови інститутів загальносуспільного характеру, від передумов формування локальних інституціональних угод, які знаходять поширення у відносинах учасників окремих видів трансакцій або у межах певних економічних організацій. З іншого боку, дотримання такого принципу систематизації цілком закономірно призводить до обмеження методологічної бази інституціоналізму, поза рамками якого залишаються перспективні можливості інтеграції економічної теорії з правовими, соціологічними, політологічними дослідженнями.

У цілому позиція, що виходить з визнання наявної обмеженості можливостей дослідників щодо охопту надвеликого різноманіття сфери проблем формування інституціонального середовища, є характерною рисою сучасного етапу розвитку інституціоналізму, прихильники якого пропонують при цьому спиратися на вимогу пріоритетності економічних мотивів поведінки індивідів відповідно до примату принципу методологічного індивідуалізму. Згідно з вимогами цього принципу вихідною передумовою та підґрунтям дослідження закономірностей розгортання соціально-економічних процесів стають моделі поведінки, інтереси та стратегії окремих членів суспільства (індивідів), у той час як переважна більшість дій колективного характеру вважається тільки консолідованими похідними від проявів волі таких індивідів. З іншого боку, сучасний інституціоналізм виходить з припущення, що жорстким обмеженням для можливої егоїстичної поведінки економічних агентів виступають вимоги принципу обмеженої раціональності, сутність якого полягає у наявності певного порогу критеріального задоволення індивіда вибором прийнятної альтернативи поведінки. Однею з характерних особливостей наукового методу сучасної ІТ стає також зосередження на природі походження (економічній, соціокультурній, політичній та ін.) конкретних інституціональних проблем, породження яких звичайно пов'язується з виникненням і накопиченням протиріч між інтересами різних економічних агентів. При цьому інституціональне середовище, як сукупність організаційно-економічних, політичних, соціальних, юридичних інститутів (структур, правил і норм), що утворюють загальну основу для здійснення ефективного виробництва, розподілу та обміну благами, по-перше, виконує функції механізму усунення надмірних витрат (непродуктивних витрат ресурсів) при здійсненні відповідних трансакцій

(на засадах уніфікації норм інституціональних угод), та, по-друге, виступає джерелом генерації обмежень раціональності поведінки економічних агентів, що дозволяє уникати загострення конфлікту загальносуспільних цілей і приватно-локальних прагнень індивідів.

Отже, тривала еволюція теоретико-методологічної бази ІТ значною мірою була зумовлена переосмисленням природи походження, ролі та значення інститутів в ринковій економіці, а також змінами у оцінках характеру впливу, який різні фактори надають на формування інституціональної структури економіки (рис. 1). Одним із найбільш дискусійних питань в ході розвитку інституціональних досліджень стало визначення закономірностей взаємодії між економічними та правовими системами, зокрема – у контексті формування та розвитку прав власності як комплексу економічних, соціальних, правових відносин, що виникають між членами суспільства з приводу існування та використання благ, тобто усіх матеріальних (ресурси) та нематеріальних об'єктів (послуги, права особистості), які приносять або можуть принести людині корисність або задоволення. З точки зору більшості інституціональних концепцій, права власності визначають правила узгодження інтересів і регулювання людських відносин щодо будь-яких благ, обов'язково схвалюються державою у вигляді законів і судових рішень або визнаються більшістю членів суспільства шляхом формування традицій, звичаїв, морально-етичних норм. Кожен із членів суспільства, який стає учасником відносин щодо будь-яких благ, повинен додержуватися цих правил або нести витрати через порушення прав власності. У зв'язку з цим особлива увага приділяється також процесам створення та функціонування інститутів, за допомогою яких суспільство здійснює контроль за захистом прав власності.

Представники інституціоналізму спростовували думку про досконалість функціонування ринкового механізму та вважали, що суттєвого впливу на економічний розвиток у конкретних історичних умовах надають правові, моральні, духовні та інші фактори. Теоретичною основою для формування інституціональної концепції прав власності став соціально-правовий (юридичний) напрямок американського інституціоналізму, засновником якого був Дж. Коммонс [2]. У дослідженнях Дж. Коммонса було доведено важливу роль законодавства у сфері майнових прав та інших правових інститутів для узгодження інтересів учасників економічних відносин і забезпечення ефективного функціонування ринкового механізму. Дж. Коммонс також вперше звернув увагу на економічні аспекти здійснення актів переходу прав власності на товари та послуги. (ринкових трансакцій). Важливу роль у процесі формування інституціональної теорії прав власності відіграла також англосаксонська правова традиція, яка суттєво відрізнялася від юридичних систем континентальної Європи, які ґрунтувалися на уявленні про необмеженість та неподільність майнових прав, які обов'язково повинні належати одному власнику. Англійська юридична система, навпаки, зберегла більшість інститутів феодального права, таких як можливість володіння нематеріальними об'єктами, припустимість поділу прав власності на майно між декількома особами та ін.

Гнучкість і пластичність англосаксонської правової традиції в рамках інституціонального підходу були плідно використані Р. Коузом [3] для дослідження впливу різних форм власності на економічні відносини, зокрема – у контексті формування трансакційних витрат (ТВ), пов'язаних із ринковими операціями. З точки зору Р. Коуза, використання різних форм власності визначало відмінність у рівнях трансакційних витрат за однаковими типами ринкових трансакцій (т. зв. «теорема Коу-

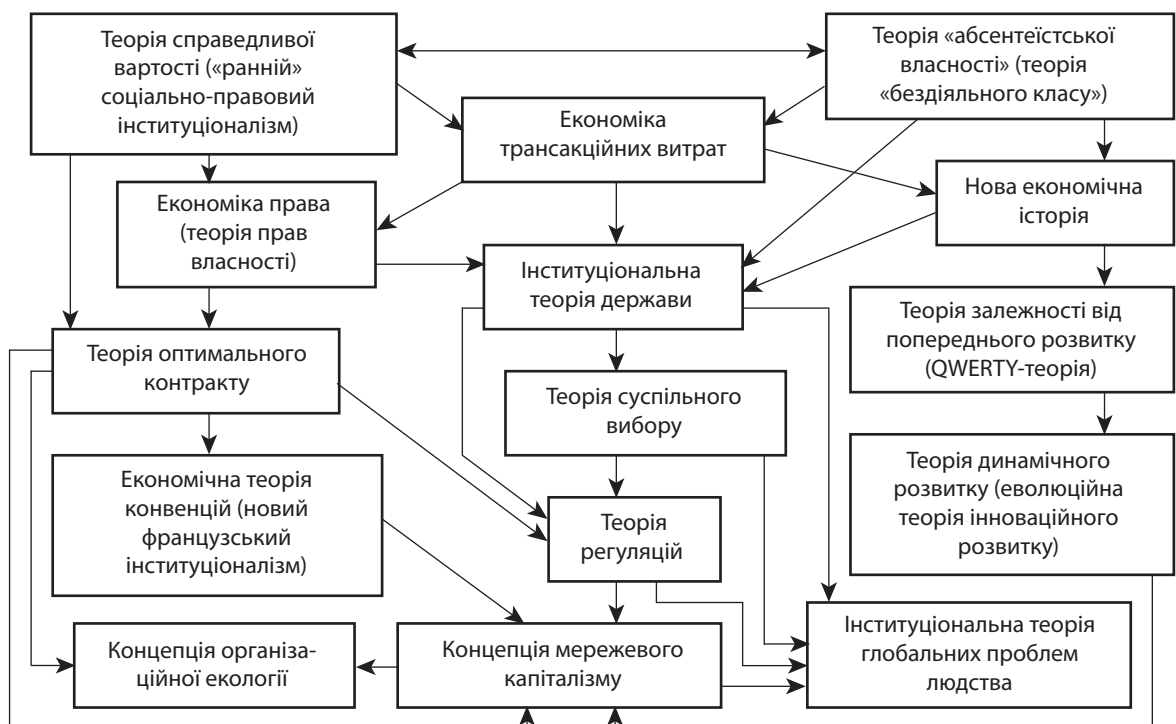

Рис. 1. Схема генетичних зв'язків теорій і концепцій економічного інституціоналізму

за»). Таким чином, правила визначення та форма здійснення прав власності, тобто правова система майнових прав, надає суттєвого впливу на економічну діяльність суб'єктів господарювання. Саме тому Р. Коуз вважав, що однією з цілей правової системи є чітке визначення прав власності, на підставі для передачі та перегруповання цих прав може бути використаний ринковий механізм.

Теорія трансакційних витрат виступила основою для розвитку трьох напрямків «неінституціональних» досліджень проблем прав власності: економіки права (теорії прав власності); інституціональної теорії держави; нової економічної історії. Спільними рисами зазначених концепцій є схожість їхньої теоретичної та методологічної основи. *По-перше*, основним учасником економічних відносин за такий підхід визнається людина, а поведінці будь-яких ієрархічних організацій (підприємству, корпорації і т. ін.) не надається самостійного значення. Організація вважається юридичною фікцією або сукупністю обмежень, у межах яких здійснюють цілеспрямовані дії окремі учасники організації. *По-друге*, у неінституціональних концепціях принцип максимізації корисності набуває універсального значення, а цільова функція виявляється такою, що не залежить від умов діяльності людини. *По-третє*, вважається, що ніяке благо не може бути власністю. Власність, з точки зору неінституціональних концепцій, складається з пучку або долі прав щодо використання благ. *По-четверте*, відносини власності є людськими відносинами щодо використання рідких благ, а права власності визначають правила регулювання цих відносин. *По-п'яте*, права власності можуть встановлюватися щодо будь-яких рідких матеріальних і нематеріальних об'єктів, навіть до особистих прав людини. *По-шосте*, основою економічної діяльності є акт обміну правами власності, ринкова операція, трансакція. Ринкові трансакції можуть стосуватися обміну товарами, послугами, видами діяльності, юридичними зобов'язаннями. Ринкові трансакції не мають обмежень за часом, умовами та порядком здійснення. *По-сьоме*, використання ринкового механізму для обміну благами супроводжується трансакційними витратами. Витрати на здійснення ринкових трансакцій визначають склад, структуру та динаміку змін соціальних інститутів суспільства. *По-восьме*, відносини власності обов'язково затверджуються тільки суспільством у цілому або більшістю його членів. Державне затвердження відносин власності є доцільним, але не обов'язковим. *По-дев'яте*, права власності чинять суттєвий вплив на поведінку учасників відносин власності. Права власності заохочують людей до дотримання певних форм поведінки та примушують до запобігання інших форм діяльності. *По-десяте*, дотримання та порушення норм поведінки, які встановлюються правами власності, є актом раціонального економічного вибору. Заборони та обмеження щодо певних форм економічної діяльності є негативними стимулами, які підвищують витрати на реалізацію цих форм.

На кожному з напрямків інституціональних досліджень відбувається реалізація зазначених теоретичних і методологічних основ щодо вивчення різних аспектів

економічної діяльності в ринкових умовах. Так, процес визначення та захисту прав власності, якому в економіці права надається великого економічного змісту, проте залишається перш за все юридичною проблемою. Взаємодія між економічними і правовими системами завжди відбивається на індивідуальній поведінці членів суспільства, стимули яких визначаються правами власності. Перетворення у правах власності веде до змін в системі економічних стимулів; реакцією на ці зміни є відповідна зміна у поведінці учасників економічних відносин. Економіка права виходить з того, що товар є певною сукупністю фізичних ознак і пов'язаних з ними прав і юридичних обмежень. Тому цінність товару (ринкова вартість) визначається сумою всіх цих факторів. Розширення набору прав, які пов'язані з цим товаром, підвищує його корисність. Таким чином, зміни в законодавстві фактично перетворюють набір товарів, який обертається на ринку, тобто змінюють обсяги благ і рівень добробуту суспільства, умови та масштаби ринкових трансакцій. Прихильники економіки права звичайно негативно оцінюють діяльність держави щодо регулювання прав власності, оскільки будь-які обмеження різко змінюють умови ринкового обміну, тобто перетворюють очікування учасників економічних відносин і знижують для них цінність благ. У зв'язку з цим економіка права здійснює протиставлення процесів диференціації та розмивання прав власності. Добровільний і двосторонній характер розщеплення прав власності (диференціація) є гарантією, що цей процес буде здійснюватися відповідно до критерію ефективності.

Головний вигравш від розосередження прав власності складається в створенні для членів суспільства можливостей для спеціалізації в реалізації певних часткових прав (наприклад, права управління або права розпорядження капітальною вартістю ресурсу). Перерозподіл прав відповідно до відносних переваг, які має кожний з учасників економічних відносин, підвищує загальну ефективність функціонування економіки. У протилежність цьому односторонній і примусовий характер обмеження прав власності державою (розмивання) не дає ніяких гарантій його відповідності критерію ефективності.

Таким чином, дослідження проблем створення та функціонування правової системи цілком логічно приводить до створення теорії держави, засновником якої став Д. Норт [4]. До цього основні теорії держави поділялися на два підходи – теорію суспільного договору та теорію експлуатації. У першому випадку поява держави вважається первинним контрактом, який передбачає визнання прав членів суспільства на певні блага в обмін на їхню згоду поважати чужі права на інші ресурси. Держава в цих умовах виконує функцію гаранта дотримання умов первинного суспільного договору. За теорію експлуатації, держава є інструментом захисту корисних інтересів окремих груп людей або класів. В обох теоріях держава наділяється владними повноваженнями щодо встановлення та перерозподілу прав власності: у першому випадку відповідно до інтересів більшості членів суспільства, у другому – відповідно до інтересів правлячої групи. Д. Норт зробив спробу синтезувати ці підходи. Він зазначив, що держава є організаці-

ею з порівняльними перевагами в здійсненні насильства в певному географічному районі, кордони якого визначаються її владою над платниками податків. За думкою Д. Норта, держава є агентством, що продає населенню послуги «оборона» та «правосуддя» в обмін на податки. Держава наділяється повноваженнями дискримінації платників податків, для кожної з груп яких права власності встановлюються таким чином, щоб максимізувати податкові надходження. Вирішення цієї проблеми стикається з необхідністю поєднання суперечливих дій. З одного боку, держава прагне до скорочення витрат на визначення та захист прав власності, які зменшують її прибутки. З іншого боку, максимізація сукупного продукту суспільства (без якої неможливе зростання податкових зборів) вимагає формування ефективного (тобто дорогого) набору прав власності. Відображенням форм реалізації державної влади щодо встановлення та забезпечення прав власності є трансакційні витрати, а ефективне визначення прав власності створює позитивні та негативні стимули, які формують певні способи поведінки членів суспільства та змінюються під тиском зворотного зв'язку з боку економічних факторів.

Нова економічна історія, найбільш відомим представником якої є С. Чен [8], здійснює пояснення динаміки перетворень інститутів суспільства та правових систем через дію ендогенних причин. Рушійною силою інституціональної еволюції при цьому вважається інституціональна мета-конкуренція, ідея якої сходиться до досліджень Ф. Хайека [7]. С. Чен зазначив, що для аналізу змін інститутів суспільства слід враховувати не лише особливості розподілу прав власності, але й специфіку контрактних та організаційних форм, що було визначено цією структурою прав. Надання членам суспільства прав власності тісно пов'язане з вирішенням проблеми інституціонального забезпечення передачі та комбінування цих прав. З цієї точки зору тлумачення теореми Коуза поширюється на пояснення інституціональної еволюції: в умовах існування трансакційних витрат розподіл благ залежить від прав власності та контрактних (організаційних) структур, що використовуються суспільством для встановлення та захисту цих прав. Завдяки наявності різних трансакційних витрат деякі соціальні інститути виявляються економічнішими за інші.

За такий підхід інституціональна еволюція вважається спонтанним та органічним процесом, в якому виживають «найбільш пристосовані» інститути, що повинні забезпечувати оптимальне співвідношення між ТВ і вигодами від розподілу праці. Будь-які спроби змін у правах власності будуть здійснюватися за умови перевищення очікуваних прибутків над очікуваними витратами. Таким чином, для перетворення правової системи необхідно встановлення тісної взаємодії існуючої структури прав власності з пошуком більшістю членів суспільства шляхів підвищення корисності.

У 90-ті роки ХХ ст. інституціональні дослідження прав власності стали одним із провідних напрямків сучасної економічної теорії, ідеї та рекомендації якого було використано для обґрунтування економічної політики, удосконалення інститутів ринкових відносин у багатьох

країнах світу. Важливість розвитку такого роду інститутів в Україні пов'язана перш за все з проблемою перетворення прав власності, яка є актуальною по цей час. Внаслідок приватизації державна форма власності перестала домінувати над іншими формами власності, громадяни України стали реальними власниками підприємств і господарств. Проте, слід відзначити, що головне завдання процесу ринкового реформування економіки, яким є формування ефективного власника засобів виробництва, досі не вирішено. Саме тому в умовах ринкового реформування економіки вивчення проблем забезпечення прав власності має стати одним із головних завдань вітчизняних інституціональних досліджень.

ВИСНОВКИ

Одним із найбільш дискусійних питань у ході розвитку інституціональних досліджень є визначення закономірностей взаємодії між економічними та правовими системами, зокрема – у контексті формування та розвитку прав власності як комплексу економічних, соціальних, правових відносин, що виникають між членами суспільства з приводу існування та використання благ, тобто усіх матеріальних (ресурси) і нематеріальних об'єктів (послуги, права особистості), які приносять або можуть принести людині корисність або задоволення. Права власності, з точки зору інституціонального підходу, надають суттєвий вплив на поведінку учасників економічних відносин. Права власності заохочують людей до дотримання певних форм поведінки та примушують до запобігання інших форм діяльності. Дотримання та порушення норм поведінки, які встановлюються правами власності, є актом раціонального економічного вибору. Заборони та обмеження щодо певних форм економічної діяльності є негативними стимулами, які підвищують витрати на реалізацію цих форм.

Подальшого дослідження потребують проблеми специфікації та побудови механізмів перерозподілу прав власності в умовах трансформаційної економіки. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Дементьев В. В.** Экономика как система власти / В. В. Дементьев. – Донецк : ДонНТУ, 2003. – 403 с.
2. **Коммонс Дж.** Институциональная экономика / Дж. Коммонс. // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2007. – Том 5, № 4 – С. 59 – 70.
3. **Коуз Р.** Фирма, рынок и право / Р. Коуз / Пер. с англ. – М. : Новое издательство, 2007. – 224 с.
4. **Норт Д.** Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт / Пер. с англ. А. Н. Нестеренко ; предисл. и науч. ред. Б. З. Мильнера. – М. : Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.
5. **Решетило В. П.** Экономическая синергетика институциональных изменений. / В. П. Решетило. – Харьков : Прометей-Пресс, 2006. – 288 с.
6. **Уильямсон О.** Экономичні інституції капіталізму / О. Уильямсон – К. : Видавництво «АртЕк», 2001. – 472 с.
7. **Хайек, фон Ф. А.** Дорога к рабству / Ф. А. Хайек, фон / Пер. с англ. – М. : Новое издательство, 2005. – 264 с.
8. **Cheung S.** The Contractual Nature of The Firm / S. N. S. Cheung // Journal of Law and Economics. – 1983. – Vol. 26, Issue 1. – pp. 1 – 26.

9. David P. A. Path dependence and predictability in dynamic systems with local network externalities: a paradigm for historical economics / P. A. David // *Technology and the Wealth of Nations* / Ed. by D. Foray, C. Freeman. L.: Pinter Publishers, 1993. – p. 208 – 231.

10. Furubotn E. *The Economics of Property Rights* / E. Furubotn, S. Pejovich (Eds.). – Cambridge: Ballinger Publishing Company. – 1974. – 367 p.

11. Greif A. Historical and Comparative Institutional Analysis / A. Greif // *American Economic Review, American Economic Association*. – 1998. – vol. 88 (2), May – p. 80 – 84.

12. Pejovich S. 1976: The Capitalist Corporation and the Socialist Firm: a Study of Comparative Efficiency // *Schweizerische Zeitschrift fur Volkswirtschaft und Statistik*, 1976 – v. 112, № 1 – p. 1 – 25.

REFERENCES

Cheung, S. "The Contractual Nature of The Firm". *Journal of Law and Economics*, Vol. 26, Issue1 (1983): 1-26.

David, P. A. "Path dependence and predictability in dynamic systems with local network externalities: a paradigm for historical economics". In *Technology and the Wealth of Nations*, by D. Foray, C. Freeman, 208-231. L.: Pinter Publishers, 1993.

Dementev, V. V. *Ekonomika kak sistema vlasti* [Economy as a System of Power]. Donetsk: DonNTU, 2003.

Furubotn, E. *The Economics of Property Rights*. Cambridge: Ballinger Publishing Company, 1974.

Greif, A. "Historical and Comparative Institutional Analysis". *American Economic Review, American Economic Association*, vol. 88 (2), May (1998): 80-84.

Khayek, F. A. *Doroga k rabstvuu* [A Road to Slavery]. Moscow: Novoe izdatelstvo, 2005.

Kommons, J. "Institutsionalnaia ekonomika" [Institutional Economy]. *Ekonomicheskii vestnik Rostovskogo gosudarstvennogo universiteta*, vol. 5 no. 4 (2007): 59-70.

Kouz, R. *Firma, rynek i pravo* [The firm, the market and the law]. Moscow: Novoe izdatelstvo, 2007.

Nort, D. *Instituty, institutsionalnye izmeneniia i funktsionirovanie ekonomiki* [Institutions, Institutional Change and Economic Functioning]. Moscow: Nachala, 1997.

Pejovich, S. "The Capitalist Corporation and the Socialist Firm: a Study of Comparative Efficiency". *Schweizerische Zeitschrift fur Volkswirtschaft und Statistik*, Vol. 112, N1 (1976): 1-25.

Reshetilo, V. P. *Ekonomicheskaiia sinergetika institutsionalnykh izmeneniy* [Economic Synergetics of Institutional Changes]. Kharkiv: Prometey-Press, 2006.

Uilliamson, O. *Yekonomichni instytutsii kapitalizmu* [The Economic Institutions of Capitalism]. Kyiv: ArtEk, 2001.

УДК 338.26:332.1

РОЗВИТОК СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: ЗАКОНОМІРНОСТІ, ТЕНДЕНЦІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ

ПАКУЛІН С. Л.

УДК 338.26:332.1

Пакулін С. Л. Розвиток системи вищої освіти України: закономірності, тенденції, перспективи

Обґрунтовано й систематизовано характерні риси економіки знань і ролі вищої школи в цій економіці. Виявлено закономірності функціонування вищої школи та тенденції її розвитку в нових економічних умовах, необхідні для формування ефективною стратегії. На основі аналізу систем вищої освіти країн Євросоюзу розкрито модель європейської вищої освіти Болонського зразка, обґрунтовано її достоїнства, суперечності й перспективи подальшого розвитку. Розроблено концептуальні положення ефективності української вищої освіти на основі структурної, інституційної та змістовної модернізації з урахуванням вимог економіки знань.

Ключові слова: система вищої освіти, вища школа, державне регулювання, закономірності, тенденції, перспективи.

Бібл.: 9.

Пакулін Сергій Леонідович – доктор економічних наук, відділ суспільних проблем сталого розвитку, Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України (бульв. Тараса Шевченка, 60, Київ, 01032, Україна)

E-mail: sizapet@mail.ru

УДК 338.26:332.1

Пакулін С. Л. Развитие системы высшего образования Украины: закономерности, тенденции, перспективы

Обоснованы и систематизированы характерные черты экономики знаний и роли высшей школы в этой экономике. Выявлены закономерности функционирования высшей школы и тенденции ее развития в новых экономических условиях, необходимые для формирования эффективной стратегии. На основе анализа систем высшего образования стран Евросоюза раскрыта модель европейского высшего образования Болонского образца, обоснованы ее достоинства, противоречия и перспективы дальнейшего развития. Разработаны концептуальные положения эффективности украинского высшего образования на основе структурной, институциональной и содержательной модернизации с учетом требований экономики знаний.

Ключевые слова: система высшего образования, высшая школа, государственное регулирование, закономерности, тенденции, перспективы.

Библ.: 9.

Пакулін Сергій Леонідович – доктор економічних наук, відділ суспільних проблем сталого розвитку, Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України (бульв. Тараса Шевченка, 60, Київ, 01032, Україна)

E-mail: sizapet@mail.ru

UDC 338.26:332.1

Pakulin S. L. Development of the system of higher education of Ukraine: patterns, tendencies, prospects

The article substantiates and systemises characteristic features of the knowledge economy and the role of the higher school in this economy. It reveals patterns of functioning of the higher school and tendencies of its development under new economic conditions, which are required for effective strategy formation. It uses analysis of systems of higher education of EU countries to show a model of European higher education of Boulogne type and substantiates its advantages, contradictions and prospects of further development. It develops conceptual provisions of effectiveness of the Ukrainian higher education on the basis of structural, institutional and substantive modernisation with consideration of requirements of the knowledge economy.

Key words: system of higher education, higher school, state regulation, patterns, tendencies, prospects.

Bibl.: 9.

Pakulin Sergey L. – Doctor of Science (Economics), Department of Social Problems of Sustainable Development, Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the NAS of Ukraine (bulv. Tarasa Shevchenko, 60, Kyiv, 01032, Ukraine)
E-mail: sizapet@mail.ru